

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ПРАКТИКА КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ У СПІВУЧАСТІ

Тези присвячені дослідженню тлумачення Пленумом Верховного Суду України приписів КК щодо кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті. Встановлені окремі недоліки судового тлумачення, висловлені пропозиції щодо удосконалення інтерпретаційної практики кваліфікації діянь співучасників.

Інтерпретаційна практика – це діяльність щодо встановлення змісту кримінального закону та розробки відповідного досвіду його застосування. Одним із суб'єктів інтерпретаційної практики є Пленум Верховного Суду України (далі – ПВСУ), який надає роз'яснення застосування відповідних положень КК. Зміни в законодавчій регламентації інституту співучасті викликали низку питань у правозастосуванні відповідних положень Кримінального кодексу України (далі – КК) щодо кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті. Сформована протягом десятиліть судова практика переоцінюється згідно з новими положеннями КК. Проте послідовність і однаковість у вирішенні питань відповідальності за співучасть у злочині відсутня й у вищій судовій інстанції України.

Помилки при кваліфікації злочинів, учинених у співучасті, інколи виникають внаслідок недостатньої уваги до встановлення ролі співучасників та їх розмежування, нечіткого розуміння того, що являє собою попередня змова групи осіб. Судова практика також стикається з низкою складних питань, пов'язаних із суб'єктивними ознаками співучасті у злочині (формами і видами вини, цілями й мотивами діяльності співучасників, суб'єктивним зв'язком між ними, тощо). У зв'язку з цим вважаємо актуальним та доцільним як з теоретичної, так і з практичної точок зору дослідження постанов Пленуму Верховного Суду України, прийнятих після набрання чинності КК України 2001 р., щодо вирішення питань кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті.

1. При вирішенні питання про кваліфікацію діянь співучасників необхідно чітко встановити роль, яку кожен з них виконав у спільному злочині. Саме питання розмежування діянь співучасників становить найбільшу кількість судових помилок при вирішенні конкретних кримінальних справ. У ході проведеного автором узагальнення опублікованої судової практики застосування інституту співучасті¹ було встановлено, що 27,7 % опублікованих справ зазначеної категорії стосуються судових помилок, пов'язаних із відмежуванням співучасті від потурання злочину і розмежування видів співучасників.

Аналіз постанов ПВСУ призводить до висновку, що більшість їх положень, які стосуються кваліфікації діянь співучасників, присвячені тлумаченню (роз'ясненню) та кваліфікації діяння саме виконавця та пособника злочину (приміром, абз. 4 п. 24 постанови «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10, тощо).

Водночас необхідно відмітити, що окремі постанови ПВСУ містять положення, які не лише не надають належного тлумачення ознак діяння співучасників, а й навпаки, містять некоректні формулювання, з яких складно з'ясувати, про який вид співучасника йдеться та як відмежувати в конкретній ситуації виконавця (співвиконавця) від пособника злочину (приміром, абз. 2 п. 16 постанови ПВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2).

Доцільно звернути увагу й на те, що в окремих випадках, описуючи діяння конкретного співучасника, вища судова інстанція зазначає, що має місце співучасть у злочині, не вказуючи вид такого співучасника та чітку кваліфікацію його діяння (наприклад, абз. 1 п. 10 постанови ПВСУ

¹ Узагальнювалися матеріали судової практики, які були опубліковані за період з 1960 р. по 2013 р. у таких джерелах: «Вісник Верховного Суду України», «Рішення Верховного Суду України» (щорічник), «Право України», «Бюллетень Верховного Суду СРСР», «Вестник Верховного Суду СРСР», «Бюллетень Верховного Суду РСФСР», «Бюллетень Верховного Суду Российской Федерации», «Радянське право».

«Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 8 жовтня 2004 р. № 15).

2. Слід зазначити, що вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою та вчинення злочину організованою групою у низці складів злочинів передбачені як самостійні кваліфікуючі ознаки відповідно в різних частинах конкретних статей Особливої частини КК (приміром, частини 2 та 5 ст. 185, частини 3 та 5 ст. 191 КК, тощо). Крім того, в Особливій частині КК містяться склади злочинів, у яких передбачено як кваліфікуючу ознаку вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою і не передбачено такої кваліфікуючої ознаки як вчинення злочину організованою групою. У п. 6 постанови ПВСУ «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10 вища судова інстанція висловила позицію про те, що така кваліфікуюча ознака як вчинення злочину групою осіб охоплює як форму співучасті, наведену в ч. 1 ст. 28 КК, так і вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК), організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК) і злочинною організацією (ч. 4 ст. 28 КК). У зв'язку з наведеним вищою судовою інстанцією підходом можна прийти до висновку, що, приміром, якщо в певному складі злочину закріплена така кваліфікуюча ознака як вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, то вона охоплює собою також і вчинення злочину організованою групою або злочинною організацією.

Частково така позиція відповідає положенням КК, оскільки відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 67 КК «вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28)» визнається обставиною, що обтяжує покарання. Проте однотайно вирішити питання про так званий принцип «матрьошки» щодо форм співучасті² на підставі чинного КК немає достатніх підстав. Тому наведене вищою судовою інстанцією тлумачення такої кваліфікуючої ознаки як вчинення злочину групою осіб або групою осіб за попередньою змовою навряд чи в повній мірі відповідає положенням КК. Вважаємо, що саме законодавець повинен зайняти більш чітку, концептуальну, системну позицію щодо передбачення в якості кваліфікуючих ознак складів злочинів певних форм співучасті та їх співвідношення.

3. Згідно з п. 6 постанови ПВСУ «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10 кваліфікація хуліганства за ознакою вчинення групою осіб «дій осіб, які вчинили злочин за попередньою змовою або організованою групою, не виключає визнання зазначених обставин такими, що обтяжують покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК)». Таке судове тлумачення є доволі спірним, оскільки суперечить ч. 4 ст. 67 КК, згідно з якою «якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує».

4. У абз. 1 п. 18 постанови «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 8 жовтня 2004 р. № 15 Пленум Верховного Суду України зазначає, що «така кваліфікуюча ознака умисного ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, як вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб, застосовується лише в разі, коли в ньому брали участь як співвиконавці дві особи чи більше, які попередньо, до вчинення діяння, домовилися не сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі до бюджетів чи державних цільових фондів або ж сплатити їх не в повному обсязі». Схожий підхід міститься й у п. 9 постанови «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 3 червня 2005 р. № 8, п. 19 постанови ПВСУ «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15 квітня 2005 р. № 5.

Щодо наведених роз'яснень Пленуму Верховного Суду України хотілося б висловити певні міркування. По-перше, на наш погляд, така форма співучасті як вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб може бути наявна як у разі співвиконавства, так і у співучасті з розподілом ролей, оскільки ознаки цієї форми співучасті, передбачені у ч. 2 ст. 28 КК, полягають у: а) злочин вчиняється двома або більше суб'єктами, б) ці суб'єкти можуть бути співучасниками одного (співвиконавці) або різних видів (виконавець і підбурювач, і (або) організатор, і (або) пособник), в) між цими існує попередньо досягнута змова про спільне вчинення злочину.

По-друге, зазначені тлумачення не зовсім відповідають раніше висловленому Пленумом Верховного Суду України підходу щодо наявності групи осіб за попередньою змовою при

² Цей принцип полягає в тому, що форма співучасті, яка передбачена в наступній частині ст. 28 КК, містить всі ознаки форми співучасті, зазначеної в попередній частині ст. 28 КК та ще як мінімум одну додаткову ознаку.

вчиненні вбивства як співвиконавцями, так і з розподілом ролей (абз. 2 п. 16 постанови «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2).

Вважаємо, що інститут співучасті є інститутом Загальної частини кримінального права, і форми співучасті, передбачені у ст. 28 КК, повинні мати усталені ознаки. Якщо злочин вчиняється групою осіб за попередньою змовою, ознаки якої передбачені у ч. 2 ст. 28 КК, то така форма співучасті повинна володіти усталеними характеристиками (ознаками), а не змінюватися в кожному конкретному випадку або щодо певного виду злочинів. Якщо визнати, що для встановлення групи осіб за попередньою змовою необхідна наявність як мінімум двох співвиконавців, то виникає закономірне питання, а до якої ж форми співучасті віднести ситуацію вчинення злочину виконавцем і так званим іншим співучасником (організатором, підбурювачем або пособником)? Оскільки співучасть в такому разі не виключається, то необхідно й визначити її форму.

Вважаємо, що судове тлумачення норм закону повинно бути настільки точним і конкретним, щоб не було потреби в подальшому роз'ясненні власне такого тлумачення. Саме тому, підтримуючи позицію науковців, що визнають інститут співучасті інститутом Загальної частини кримінального права України, зазначимо, що застосування цього інституту, і власне кваліфікація діянь співучасників, тлумачення ознак конкретних форм співучасті, що виступають кваліфікуючими ознаками, повинно бути однаковим (єдиним) для всіх складів злочинів, передбачених Особливою частиною КК. На підставі проведеного дослідження вважаємо, що, мабуть, не зовсім доцільно, у постановах Пленуму Верховного Суду України, присвячених судовій практиці у справах про конкретні злочини, кожного разу наводити окремі правила кваліфікації діянь співучасників чи тлумачити ознаки форм співучасті. Більш доречним, з нашої точки зору, було б прийняття окремої постанови Пленуму Верховного Суду України, присвяченої вирішенню питань відповідальності за злочини, вчинені у співучасті.